

A hagyomány újratanulása: ökológiai gazdálkodás Hernádszentandráson

A 21. században a globális kihívásokra – mint például a természeti erőforrások kimerülése, a környezetszennyezés, az éhínség stb. – választ kereső termelési és fogyasztási rendszerek kulcsszava a fenntarthatóság¹ lett, amely az Európai Unióhoz való csatlakozás óta jelen van a magyar vidékfejlesztési koncepciókban is. A legfőbb cél a gazdálkodás, a fogyasztás és a környezet közötti összhang megteremtése. A fenntartható mezőgazdaság az erőforrások újratermelését jelenti ésszerű gazdálkodás mellett, amely kedvezően hat a természeti környezetre, és a biodiverzitásra is; sokoldalúan segíti a vidéki települések fennmaradását, az életminőséget a helyi élelmiszertermelés révén javítja. A technológiai innovációkat ötvözi a tradicionális gazdálkodás tudásanyagával.² A magyar mezőgazdaságnak az 1980-as években kezdődött, a rendszerváltással felerősödő kiútkeresésére az erőforrásokkal ezen új szempontok szerinti gazdálkodás felé való elmozdulás lehet az egyik, hosszútávon is életképes válaszmegoldása, amely a problémákat lokális és regionális szinten is igyekszik kezelni.

A fenntarthatóság nem csupán a mezőgazdaságot érinti, hanem a települések életkörülményeinek, a szociális helyzetének javítását, az erőforrások megfelelő felhasználását is magában foglalja.³ A jelenre és a jövőre is fókuszálva az ökológiai előnyök mellett ugyanakkor hangsúlyos a társadalomra gyakorolt hatása is. A munkahelyteremtés hozzájárulhat a települések népességmegtartó képességének erősítéséhez.⁴ A sikerességhez viszont fontos feltétel az alapelvek, például a tudatos fogyasztói szokások széles körű elfogadottsága, továbbá a termelés szerkezetének a helyi adottságok-

¹ A fenntarthatóság, mint szakkifejezés Lester R. Brown, a Worldwatch Institute vezetőjének könyvében, melynek címe: *Building a Sustainable Society*, jelent meg először, 1981-ben. Elmélete szerint a fenntartható társadalomban a fejlődés érdekében összhangot kell teremteni a társadalom anyagi igényei, a népesség növekedése és a természeti erőforrások hasznosítása között úgy, hogy egyúttal csökkenjenek a káros környezeti hatások is. Brown 1981.

² Fitzmaurice – Gareau 2016.; Ronald – Adamchak 2018.

³ A második világháborút követő évtizedekben a korábbi gyakorlat Magyarországon továbbra is fennmaradt, bár egyre csökkenő mértékben, de az élelmiszer-ellátás bizonytalansága miatt mind a vidéki, mind a városi háztartások saját zöldség- és gyümölcstermesztéssel igyekeztek kiegészíteni élelmiszer-készleteiket. A kiskertek művelése sok ember számára népszerű szabadidős tevékenység volt. A politikai rendszerváltás után, a szupermarketek kínálata révén mindenki számára elérhetővé váltak, évszaktól függetlenül, nemcsak a hazai, hanem a külföldi mezőgazdasági termékek is. Így egyre többen hagyták fel a saját tulajdonú vagy bérelt kertek művelését. Ezzel szemben, mintegy tiltakozásként a fogyasztói társadalom szokásai ellen, például Budapesten 2012 óta folyamatosan alakulnak városi közösségi kertek. 2017-ben országszerte kb. 60–70 ilyen kert működött. Ezekben a közösségi kertekben a cél nem csupán a környezettudatos, vegyszermentes kertészkedés és a saját fogyasztásra szánt gyümölcs- és zöldségtermelés, hanem a közösségi élet és az alapvető kertészeti ismeretek átadása is (György 2014.). Lásd még: Városi kertek <http://www.varosikertek.hu/ot-eves-az-elso-kis-pesti-kert/> (Letöltés 2024. 02. 10.). Kovács – Megyesi 2023.

⁴ Csete – Láng 2005: 9–10.; Csurgó – Megyesi 2015.

hoz igazítása; a hosszútávra tervező gazdaságpolitikai háttér és az ehhez szükséges anyagi források.⁵

A hagyományos, lokális termékek, ételek fogyasztása ma Magyarországon és világszerte is az egyik legjelentősebb food trend.⁶ „...a kisvállalkozások, családi gazdaságok rendszerint változatosabb és kevésbé környezetterhelő gazdálkodást folytatnak, szelídebb technológiát alkalmaznak, jobban építenek a helyi tudásra, kisebb a fajlagos energiaigényük, kevésbé függenek a globális hálózatoktól, és nem utolsósorban méretükhöz képest több embert foglalkoztatnak.”⁷ Termelői és fogyasztó közösségek, termelői piacok⁸ épülnek városok és agglomerációjuk között, melyeknek alapja a termelő és a vásárló közötti személyes kapcsolat, az ökológiai fenntarthatóság melletti elköteleződés, szembe fordulva, tiltakozva a kereskedelmi láncok globális árukínálatával. De ebbe a körbe illeszkednek például a lakótelepek közösen művelt kertjei, vagy az ökofalvak is.⁹

Jelen tanulmány célja pozitív példaként egy északkelet-magyarországi falu, Hernádszentandrás és az ott létrehozott organikus¹⁰ gazdaság létrejöttének, a kezdeti lépéseknek és a mindezek mögött álló résztvevők szerepének bemutatása.¹¹ Az esettanulmányban egy hagyományosan mezőgazdasági területen, külső források, szakemberek bevonásával megszervezett gazdaság, mint fenntartható mezőgazdasági modell fölépítését és a közösség életére gyakorolt hatását tekintem át, röviden utalva a táplálkozáskultúrára, az életmód változásaira is.

A vizsgálat alapját terepmunkám jelentette: 2016. május-júniusban, a BioSzentandrás projekt széleskörű felfutásakor félig strukturált interjúkat készítettem kulcsembereként a polgármesterrel és a kertészet vezetőjével, valamint a kereskedelmi

⁵ A magyarországi ökológiai gazdálkodásra vonatkozó adatok 2014-re vonatkozóan: a termesztés főbb terményei a gabonafélék, zöldségek és az olajos magvak; az ökológiai mezőgazdasági terület: 124 841 hektár az ökológiai területek aránya a teljes mezőgazdasági területhez viszonyítva: 2,7%. Az ökológiai termelők száma: 1 672 fő. Az ökológiai zöldségterület: 1 854 hektár az összes zöldségterülethez képest az aránya: 4,2%. Az adatok az átfogó nemzetközi áttekintést nyújtó felmérés alapján (Willer – Lernoud 2016.). A témához lásd még: Czellerné 2014.

⁶ Törőcsik 2011., 2012.; további példákhoz lásd: Bartsch – Lysaght 2017.

⁷ Kajner – Lányi – Takács 2013: 11.

⁸ Kisbán 2017a.; 2017b.

⁹ Lásd például: Farkas Judit: „Nincsenek receptek”. A magyar ökofalvak táplálkozástantropológiai vizsgálata, http://tabula.neprajz.hu/neprajz.07.16a.php?bm=1&as=418&kr=A_10_%3D%222015%2016%281-2%29%22_1 (Letöltés 2016. 08. 01.)

¹⁰ A biogazdálkodás Magyarországon az 1980-as években kezdett teret nyerni. 1983-ban megalakult az első civilszervezet, a Biokultúra Klub, amelyet 1987-ben a Biokultúra Egyesület követett, amely 2005-ben a Biokultúra Szövetség néven újja alakult. Tevékenységük középpontjában a környezettudatos szemlélet és az egészséges életmód, az ökológiai gazdálkodás népszerűsítése, valamint az ökotermékek fogyasztásának ösztönzése állt. Kiállításokat, rendezvényeket és ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, kiadványokat készítettek, valamint honlapot üzemeltetnek. A magyar köznyelvben az összetett szavak előtagjaként a „bio” és az „öko” kifejezéseket a gazdálkodási módszerek és termékek nevében az angol „organic” szó megfelelőjeként használják, de a terminológia pontosítása túllépné a tanulmány tematikus kereteit, ezért itt nem térünk ki rá, bővebben lásd: Biokultúra 2017 <http://www.biokultura.org/hu/> (Letöltés: 2017. 12. 10.)

¹¹ Hernádszentandrás 2016. Lásd még a jelen tanulmány előmunkálataként: Báti 2017.

vezetővel. Megfigyelhettem a gazdaság napi működését. A programban dolgozók tevékenységét követve kötetlen módon beszélgettem velük több helyszínen a munkájukról, illetve családjuk étkezési szokásairól is. Informális beszélgetések során képet alkothattam a projekt megítéléséről a faluban. Forrásként szolgáltak továbbá biogazdaságról a médiában megjelent cikkek, online hírek. Az azóta eltelt időben rövid terepmunka, célzott kertlátogatás és vásárlás, valamint a sajtóanyagok révén követtem a változásokat, a biogazdaság működését.

HERNÁDSZENTANDRÁS KÖZELMÚLTJA

Magyarország területének nagy része mezőgazdasági művelésre kiválóan alkalmas terület, különösen igaz ez a Hernád völgyében a vizsgált Hernádszentandrás községre és környékére, ahol mind a jó minőségű talaj, mind az öntözővíz rendelkezésre áll.¹² Itt a megélhetés alapja a földművelés volt évszázadokon keresztül, a 20. század második felének politikai, gazdasági és társadalmi változásai viszont megváltoztatták ezt a helyzetet.

A most tárgyalt organikus gazdaság létrehozásának körülményeit a mezőgazdasági munka és a hozzá kapcsolódó kertgazdálkodáshoz, zöldségtermesztéshez kötődő tudás¹³ értékét történeti távlatban láthatjuk árnyaltan. 1948 után az ipar fejlesztése lett az országos gazdaságpolitika legfőbb irányvonala, melyhez az anyagi forrásokat a mezőgazdaságból vonták ki.¹⁴ Hernádszentandrás környékén a nehézipar vált a fő foglalkoztatóvá. Sokan életformát váltottak, fölthagytak a mezőgazdasággal, és a városba költöztek. Hernádszentandrás, mint a térség többi faluja is, lassan elvesztette népességének egy részét, és fokozatosan kiöregedett.¹⁵ A fiatalabb, iskolázott geberációk már nem tértek a faluba vissza.¹⁶ A falu lakossága a városi munkahelyekre ingázott naponta vagy hetente, a többség viszont a termelőszövetkezetben vagy annak mellék-

¹² Üveges 2012.

¹³ A paraszti gazdálkodásban a zöldségtermesztés az önellátás szerves részét képezte. A lakóházak mellett fekvő veteményeskertekben vagy a települések határában elhelyezkedő kertekben elsősorban a család éves szükségletét biztosító zöldségféléket termesztették. Míg kezdetben a kolostorkertek, addig az újkortól a nyugat-magyarországi városok körül kialakult termelői körzetek többségükben német-osztrák kerteszeinek gyakorlata volt a paraszti gazdálkodásba beépülő termelési technikák és a termékpaletta megújításának forrása. A gyorsan növekvő városi népesség élelmiszerellátása ösztönözte az árutermelés kibontakozását a 19. századtól országosan, melyben meghatározó szerepet töltöttek be a boltgárkertészek, például az öntözési technika megújításával, új zöldségek meghonosításával. Kialakultak azok a specializált termőközetek, amelyek később országos hírnévre tettek szert, például a makói hagymatermesztés, a szegedi paprikatermesztés vagy a hajdúsági káposztatermesztés. A témához lásd például nagyívű összeggként: Nagy 2025.; Romsics 2016.; Kisbán 1995.

¹⁴ Romsics 2016.; Kovács – Megyesi 2023.

¹⁵ Népszámlálás 2001 https://nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/05/data/tabhun/4/load02_3_0.html (Letöltés: 2017. 10. 10.)

¹⁶ <https://www.ksh.hu/evkonyvek/2005/mezogazdasagi-statisztikai-evkonyv-2005/html/indexhun.html> (Letöltés: 2025. 10. 01.); Üveges 2012.; Hann 1980.; 1983: 69–92.; Sárkány 2005a: 148–157.; Lovas Kiss 2002., 2013.; Valuch 2005: 135–159.

ágaként a könnyűiparban dolgozott.¹⁷ Általános gyakorlat lett a női munkavállalás is, mely alapjaiban alakította át a háztartás szervezését. Ezzel párhuzamosan a paraszti lét presztízse csökkent. A hagyományos társadalom bomlásának indult: az önálló gazdálkodáshoz szükséges ismeretek, tudás, az értékrend, a viselkedésformák, a korábbi normák; családi, rokoni, szomszédsági együttműködések fokozatosan elvesztették jelentőségüket, már nem örökölték át mindezt a következő generációkra.

A családi gazdaságokat 1960-tól felváltó nagyüzemi mezőgazdaság alapja a gépesítés, a modernizálás, a vegyszerek felhasználása volt.¹⁸ A munkák irányításában egyre nagyobb szerepe lett a szakképzett, közép-, felsőfokú végzettségű szakembereknek. A nagyüzemi mezőgazdaság mellett működött a háztáji, mezőgazdasági kisárutermelő gazdaságok rendszere is, amelyek elsősorban a családok önellátást szolgálták, a megtermelt áru fontos kiegészítő jövedelem volt.¹⁹

1990 után, a politikai rendszerváltást követően a mezőgazdaságban újabb jelentős tulajdoni átrendeződés zajlott a piacgazdaság keretihez igazodva országos szinten.²⁰ A termelészövetkezetet felszámolták a legtöbb településen, így Hernádszentandrás is, ezért sokan elvesztették munkahelyüket. Önálló gazdálkodóként a mezőgazdaság korábbi formájához már csak kevesen tértek vissza.²¹ Hernádszentandrás társadalmának többsége válságba jutott. A családi gazdaságokat sokan nem tudták újjáépíteni, a kárpótlásba megszerezhető kis parcellákat nem tudták korszerűen, gazdaságosan megművelni. Az önálló gazdálkodáshoz szükséges tudás elveszett, illetve idejét múlttá vált az eltelt évtizedekben. Csak azok tudtak működőképes gazdaságot kiépíteni, akiknek volt elegendő szaktudásuk, anyagi és kapcsolati tőkéjük, hogy az olcsó földeket és a műveléshez szükséges gépeket összevásárolják.²²

A mezőgazdaság szerkezeti átalakulása miatt a termelés erőteljesen, közel 50%-kal esett vissza az 1990-es években országosan.²³ Sokan nem maguk művelik, hanem bérlőkkel műveltetik földjeiket. A kistermelők²⁴ létszáma folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedben, mind a vizsgált térségben, mind az egész országban. A gazdaságok száma az 1980-as évek elején még meghaladta az 1,5 milliót, 1991-ben 1,4 millió háztartás foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. Legtöbbjük kizárólag saját fogyasztásra termelt, további 32% pedig csak a saját fogyasztáson felüli, változó mértékű mennyiséget terméket értékesítette, és a gazdaságok 20%-a tudott megélni a piacról.²⁵ A kisüzemi gazdálkodás keretén belül 2000 és 2013 között az egyéni gazdálkodók száma 900 ezer-ről 2007-re 618 ezerre, 2013-ra pedig 482 ezerre csökkent elsősorban a legkisebb, egy

¹⁷ Üveges 2012: 134.

¹⁸ Romsics 2016.

¹⁹ Kovács – Megyesi 2023.; Valuch 2013: 65–167.

²⁰ Valuch 2024.

²¹ Lásd még: Szilágyi 2002., 2009.; Schwarcz – Szarvas – Szilágyi 2005.

²² Üveges 2012.; Kovács – Megyesi 2023.

²³ <https://www.ksh.hu/evkonyvek/2005/mezogazdasagi-statisztikai-evkonyv-2005/html/indexhun.html> (Letöltés: 2025. 10. 01.)

²⁴ Valuch 2015: 93–114, 159–165, 181–237.

²⁵ Magyar Mezőgazdaság 2016. https://www.ksh.hu/docs/hun/agra/agrarium2016/agrarium_2016_04be.pdf (Letöltés 2017. 10. 10.). Lásd még: Asztalos Morell 2015.

hektár alatti gazdaságok megszűnése, valamint a célzott támogatások egyenetlensége és az értékesítési nehézségek miatt.²⁶ A reprezentatív felmérések szerint 2005-ben a magyar lakosság 36,6%-a termelt saját fogyasztásra élelmiszert, ez az arány 2015-re 33,4%-ra, majd 2018-ra mindössze 20,7%-ra csökkent, miközben a piacra termelők aránya csupán 2,8% volt, a lakosság háromnegyede pedig már semmilyen mezőgazdasági tevékenységet nem végzett.²⁷

1990 után az ipari termelés is válságba került, a gyárak jelentős részét bezárták a vizsgált településhez közeli, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nagyvárosokban.²⁸ Hernádszentandrás addig ingázó lakossága munkanélküliként tért vissza.²⁹ A termelőszövetkezetek mellékágaként, zömmel női munkaerőt foglalkoztató helyi ipari termelőegységek, például a varroda is megszűnt ugyanekkor, tovább növelve a megélhetési gondokkal küzdők létszámát. A 2000-es évekre tehát Hernádszentandrás lakosságának jelentős tömege – többnyire alacsony iskolai végzettséggel – már nem a mezőgazdaságban képzelte el a megélhetését, máshol viszont nem talált munkát, így a munkanélküliségi ráta közel 40%-ra emelkedett.³⁰

Hernádszentandrás jelene

Hernádszentandrás lélekszáma – az encsi aprófalvas kistérség³¹ többi településéhez hasonlóan – mind a múltban, mind a jelenben 1000 fő alatt volt, jelenleg 494-en élnek a faluban.³² Az aktív keresők (kb. 150 fő) 50%-a munkanélküli napjainkban, hasonló méretű a probléma a község tágabb környezetében is.³³ A roma lakosság számaránya 1990 előtt 5-10% volt, mára ez a szám 40%-ra nőtt.³⁴

A 20. század második felétől jelentős lakosságcsere zajlott. A korábbi gazdák gyermekei a városba költöztek, a kiüresedő házakba a környező falvakból új, zömében roma családok költöztek be, akik részben eltérő életstratégiát képviseltek a régebb

²⁶ Magyar Mezőgazdaság 2016. https://www.ksh.hu/docs/hun/agrar/agrarium2016/agrarium_2016_04be.pdf (Letöltés 2017. 10. 10.). Lásd még: Asztalos Morell 2015.; Kovács – Megyesi 2023.

²⁷ Kovács – Megyesi 2023.

²⁸ A gazdasági mozgásfolyamatok társadalmi kihatásához lásd: Sárkány 2005b: 143–151.; Sárkány – Hann 2003: 117–141.; Tóth 2003.

²⁹ Üveges 2012.; https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf047n.html (Letöltés: 2025. 10. 12.)

³⁰ Népszámlálás 2001 https://nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/05/data/tabhun/4/load02_3_0.html (Letöltés: 2017. 10. 10.)

³¹ Az Encsi kistérség a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet értelmében, amely a kedvezményezett járáások besorolásáról szól, egyike Magyarország 33 komplex programmal is támogatandó, ún. leghátrányosabb helyzetű kistérségének. Sikerekről és kudarcokról a program kapcsán lásd: Jenei – Varga 2016.

³² Lélekszám/év: 1980-ban 451, 1990-ben 367, 2001-ben 405, 2011-ben 438, 2022-ben 435, 2025-ben 494.

³³ Bővebben lásd: Mitvajszki – Sárközi – Lipták 2023.

³⁴ https://nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/05/data/tabhun/4/load02_3_0.html (Letöltés: 2017. 10. 10.)

óta itt élő romákhoz képest is, például nem művelték a ház körüli kertjeiket. Ma kisebbségben vannak azok a családok, akik generációk óta lakosai a falunak, akik a hagyományos paraszti gazdálkodás értékrendjét feleleveníthetnék. Az elszegényedés egyaránt érint roma és nem roma családokat is. A 2000-es évekre sem anyagi, sem szellemi potenciál nem maradt a faluban, amely a mélypontról való elmozdulást, a piacgazdaságba való integrálódást kezdeményezte, elősegítette volna.³⁵ A kis településeket szinte ellehetetlenítő megélhetési nehézségeket a vidékfejlesztési politika máig nem tudta érdemben megoldani Északkelet-Magyarországon.³⁶

„Az elmúlt 20-25 év szociálpolitikájának nagy bűne az, hogy beszélünk a szegénységről, de alapvetően az öngondoskodásról teljesen leszoktatták az embereket. ‘Tedd meg magadért, a saját előbbre jutásodért.’ A munkahelyeket nem lehet teremteni, mint a Jó Isten. Csak úgy, ha sok szerves folyamat egymásra épül, akkor lesz fenntartható is. A szegényeknek adott segélyekből összejön majdnem annyi, mint aki 8-10 órát dolgozik, és ezt felélik. Nem arra sarkalja őket, hogy a kiskerteket megműveljék, hogy annnyival is kevesebb kiadásuk legyen. (...) Azt látom, hogy elkényelmesedett a falu, ez is közrejátszott abban, hogy a folyamatok mára eddig jutottak. Nem nagy divatja van a munkának, a földdel való foglalkozásnak. A fiatalok, hogy ‘Ők biztos, hogy nem fognak a földhöz nyúlni’. Alapvetően irtóznak attól, hogy gyomlálni. Az alantas munka. (...) Divatot, marketinget kell most ehhez csinálni, a jó ügynek a népszerűsítéséhez: a fiatal generációk megszólítására. Őket ezer módon bevonni: az ízeknek, a növényeknek, az állatoknak, a mezőgazdaságnak a világába, ami visszarántja őket a földre. Nagyon fontos lüktetést, funkciót adhat ez a kis közösségeknek. Ez a kivezető út. A legtöbb mezőgazdasági értékkel rendelkező kis településnek erre kell felépíteni a jövőt. Úgy, hogy egyidejűleg végeznek minden tevékenységet, ami szervesen összefügg a közösségben, a fejlesztést, a munkahelyteremtést. (...) Befektetések nélkül a falvak nem fognak magukra találni.” – foglalja össze a kiindulópontot a polgármester.

A falu szempontjából a kormányzati intézkedések inkább az eróziót, a negatív folyamatokat gerjesztették, például azzal, hogy megszüntették, összevonták az általános iskolákat a kis településeken.³⁷ Hernádszentandrás 1994-ben szűnt meg az oktatás. A gyerekek tömegközlekedéssel jártak, járnak ma a szomszéd faluba, Ináncsra tanulni. Továbbá hiányzik helyben az állandó orvosi ellátás, gyógyszerár, a posta és a könyv-

³⁵ 2001-ben, a projekt indulását megelőző években a 405 fős lakosságból 19 helyben (13-an szolgáltatásban, 6 mezőgazdaságban) dolgozott; 45 fő ingázott, közülük 26 fő az iparban 2-en a mezőgazdaságban és 17-en a szolgáltatásban dolgoztak. A 188 aktív korúból ekkor 73 regisztrált munkanélküli volt. Ez az arány a térségre jellemző ekkoriban. Népszámlálás 2001 https://nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/05/data/tabhun/4/load02_3_0.html (Letöltés: 2017. 10. 10.)

³⁶ Lásd például: Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégiai 2012–2020. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://szekktas.hu/documents/Nemzeti_Videkstrategia.pdf&ved=2ahUKEwj13KW988eVAXyGhAIHSL6JyE4ChAWegQIMRAB&usq=AOvVaw0Z8f6Wk2czf6qqXx-HsBfd (Letöltés: 2025. 10. 17.)

³⁷ A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény: szabályozta a települési önkormányzatok kötelező iskolafenntartási feladatait, valamint rögzítette az intézményi társulások (Ináncs, Hernádszentandrás és Hernádbüd Községek Önkormányzatainak Általános Iskolai Fenntartó Társulása) létrehozásának szabályait.

tár is. Egyedül a református egyház jelentette a falunak a 2000-es évek elején a közösségi összetartó erőt. Nem voltak civil szervezetek, és az innovációt kezdeményező vállalkozói réteg is hiányzott.

A megújulás útján első lépésben, 2002–2004 között közösséggé kellett, hogy formálják a szétesés felé tartó hernádszentandrás lakosságot: ifjúsági kört, sportegyesületet, közös faluünnepeket szervezetek hagyományaik újrateremtése.³⁸ Évről évre a programrendben egyre nagyobb számú rendezvény szerepelt, mára a számuk elérte a 25-öt. Ezek közül kiemelendő a többnapos Hernád Fesztivál, ahol például a helyi ételek, specialitások is az összetartozást szimbolizálják. 2005-ben monográfiában összegezték a falu múltját, gyökereit.³⁹ Önkormányzati és közösségi kezdeményezések sora indult el, létrehoztak például egy települési alapítványt, amelyhez csatlakoztak azok is, akik a faluból korábban elköltöztek, hogy mind tudásukkal, kapcsolati hálójukkal, mind anyagilag támogassák a közösségfejlesztést. A fiatalok felzárkóztatására ösztöndíjat alapítottak. A Biztoskezdet Ház speciális, a szülőket is aktívan bevonó bölcsőde-óvoda egyben. A Tanodában az iskolai tanítás után napközi működik, ahol idegen nyelvet és zenét is tanulhatnak a felügyelet mellett zajló napi felkészülés mellett a gyerekek. Ezeknek a kezdeményezéseknek nagyon pozitív volt a fogadtatása, jó kiindulópont volt az önszerveződéshez, de társadalmi kihatásai (elvándorlás, népességcsökkenés megállítása) azonban az eltelt rövid idő alatt még nem hozhattak mérhető eredményeket.

Az önkormányzat, a helyi közigazgatás és fiatal vezetője, a polgármester a falu újjászervezésének részeként, a gazdasági alapok megteremtéséhez előzmények nélküli feladatot vállalt magára: piaciorientációjú mezőgazdasági vállalkozás kiépítését tűzték ki célul.⁴⁰ A harmincas éveiben járó polgármester politológusként végzett, és szakmai kihívást látott abban, hogy tudását saját szülőfaluja „újjáélesztésében” teljesítse ki. 2002-től vett részt az önkormányzat működésében alpolgármesterként – jelentős szerepet vállalt a fenti civilszervezetek felállításában is –, és 2006-ban választották meg polgármesternek. Ezt a tisztséget 2024-ig folyamatosan ellátta, ezzel a település fejlődésének meghatározó alakjává vált, melyet ez idő alatt a közösség részére pályázatokon elnyert több mint egymilliárd forint összértékű fejlesztés is jól példáz. Ő maga és családtagja is hozzájárulnak felsőfokú végzettségükkel, tudásukkal a falu életéhez, mozgatórugói/kulcsemberei a mindennapoknak, így például a tanodának is.

³⁸ Üveges 2012.

³⁹ Üveges 2012.

⁴⁰ Asztalos Morell 2015.

AZ BIOGAZDASÁG MEGSZERVEZÉSE

A helyi gazdaságfejlesztés⁴¹ legelterjedtebb eszközét alkalmazták Hernádszentandrásan is: a helyi termékek, bioöldségek előállítását és értékesítését tűzték ki célul.⁴² 2007-ben az biogazdaság programjának a kidolgozásához a kiindulópontjuk az volt, hogy a rendelkezésre álló jó minőségű talajt, a szabad munkaerőt kell felhasználni. Az önkormányzat – közigazgatási feladatain mesze túlmenően – vállalkozóként munkahelyeket igyekezett teremteni.⁴³ Saját erőforrásaikra alapozva pályáztak külső pénzügyi forrásokra, hogy fenntartható fejlődés induljon be a falu gazdasági életében. Úgy tervezték, hogy az organikus kisüzemi gazdaság idővel képes lesz majd függetlenedni a külső támogatásoktól, a piaci alapon tud működni, és önállósodni tud az önkormányzat irányításától is.

A projekt elindításához Európai Unió pályázatot nyertek. 2010 decemberétől kezdődött el az biokert kiépítése, a munkaerő megszervezése, a szakképzés. Hernádszentandrásan a Mintakert, a Biokert, végül márkanévként a BioSzentandrás (2012-től BioSzentandrás Termelő és Értékesítő Nonprofit Kft.⁴⁴, ökotermelés, értékesítés, szolgáltatás, marketing és kommunikáció céllal; 2016-tól szociális szövetkezet a feldolgozás, kézműves termék előállítás feladatkörrel) elnevezést használták az organikus gazdaságról beszélve. A kert megnevezés nagyon találó, mert utal egyrészt a megművelt földterület kis méretére, másrészt a falu határán belüli elhelyezkedésére is, bár a szakirodalomban az öko-, organikus gazdaság terminológia a jelenleg elfogadott forma. Más oldalról megközelítve BioSzentandrás olyan kisléptékű ökológiai mezőgazdasági vállalkozás, amely működési logikáját tekintve a szociális gazdaság és a társadalmi vállalkozások körébe sorolható,⁴⁵ miközben a helyi gazdaságfejlesztés és a fenntartható vidékfejlesztés integrált modelljét valósítja meg.⁴⁶

⁴¹ Kabai – Németh 2012.

⁴² A tájban-faluban gondolkodó komplex tervek megálmodói és végrehajtói Hernádszentandrásához hasonlóan Markócon, Rozsályban, Túrkevéen, Tunyogmatolcsón, Panyolán a községi önkormányzatok, polgármesterek, más esetekben civil szervezetek, egyesületek, alapítványok. Göncruszkan például az egyházközség méhézetének bevételeiből hoztak létre iskolát, egyszerre gyarapítva emberi, gazdasági, természeti és társadalmi erőforrásokat. Kajner – Lányi 2013: 16.; *Agóra 2016.*; Bioszentandrás 2016.

⁴³ Hasonló elképzelésekkel többféle struktúrában szerveződtek az országban önkormányzati kezdeményezésű helyi erőforrásokra építő gazdaságok. A céljaik alapvetően közösek voltak: munkát és jövedelmet, olcsó, jó minőségű élelmiszert biztosítani a tartósan hátrányos helyzetben élők számára. Az elnyert támogatások és a szervezési keretek miatt meglehetősen sokféle megvalósult gyakorlat él ma. Ebből adódik, hogy a terminológia sem egységes ezekre a gazdaságokra a szociológiai és a gazdasági szakirodalomban. Erről áttekintéshez lásd: Kabai – Németh 2012.

⁴⁴ Lásd: <https://www.nemzeticegtar.hu/bioszentandras-nonprofit-kft-e10640624.html> (Letöltés: 2019. 09. 17.) <https://www.companywall.hu/v%C3%A1llalat/bioszentandras-nonprofit-kft/MMBVFYpC> (Letöltés: 2019. 09.) 17. https://www.facebook.com/bioszentandras/?locale=hu_HU (Letöltés: 2025. 04. 20.) <https://magyarkonyhaonline.hu/magyar-izek-2/biofalu-a-hernadvolgyeben> (Letöltés: 2019. 09. 17.)

⁴⁵ A társadalmi vállalkozás és szociális szövetkezet meghatározáshoz lásd: Póla – Finta 2020. A hátrányos helyzetű térségekben a foglalkoztatásban nagy szerepe van a szociális szövetkezeteknek, melyekben az önkormányzatok is tagként vannak jelen, lásd: G. Fekete – Lipták 2014.

⁴⁶ Montvajszki – Sárközi – Lipták 2022.

Az elmúlt 10 évben a magyar mezőgazdaság piaci dinamikáját a nagyszámú, kis területen gazdálkodó kistermelő és a koncentrált, tőkeerős nagyüzemek egymás mellett létezése határozza meg.⁴⁷ A kisüzemek alapvető szerepet töltenek be a vidéki népesség megtartásában, a helyi élelmiszerellátás biztosításában és a környezeti fenntarthatóság megőrzésében, de a vidékfejlesztési támogatások nem elsősorban ezek fejlődését célozták.⁴⁸ A kisüzemi és önellátó gazdálkodás motivációi között nagyon fontos a társadalmi és fenntarthatósági szempontok, de a működést elsősorban a gazdasági kényszerek és a közvetlen agrárpolitikai szabályozások alakítják.⁴⁹ A kisüzemek stratégiája 2016 óta a diverzifikációra és a rövid ellátási láncokra épül. Az Agrárminisztérium a szabályozások révén igyekezett bővíteni termelők mozgásterét.⁵⁰ Ebben az időszakban két támogatási ciklusban a magyarországi és az Európai Unió Közös Agrárpolitikája⁵¹ egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a kisebb gazdaságok versenyképességének javítására. A támogatási rendszerben megjelentek a fejlesztését célzó beruházási pályázatok, a kertészeti és ökológiai gazdálkodási támogatások.⁵² Ezek célja a technológiai korszerűsítés, a hozzáadott érték növelése, a feldolgozottság javítása és a vidéki foglalkoztatás erősítése volt. A helyi piacok mellett megjelentek az alternatív és online értékesítési formák is. Az beruházások révén a kistermelők a nyersanyag-előállítás felől elmozdulhattak a magasabb hasznot biztosító kézműves élelmiszer-feldolgozás irányába, ahogy azt Bioszentandrás példája is mutatta.⁵³ Ugyanakkor a hosszú távú versenyképességet számos tényező korlátozza, így például a munkaerőhiány, a munkaerő alacsony fokú iskolázottsága és a termelési költségek emelkedése mellett egyre jelentősebb problémát jelent a piaci integráció hiánya is. A klímaváltozásból eredő

⁴⁷ Agrárcenzus 2020 https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2020 (Letöltés 2026. 07. 10.)

⁴⁸ Részletesen lásd: Agrárcenzus 2020, vidékfejlesztés: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ac2020/vidékfejlesztés/index.html> (Letöltés 2026. 07. 10.)

⁴⁹ Kovács – Megyesi 2023.; KAP Stratégiai Terv <https://kap.gov.hu> (Letöltés 2026. 07. 10.)

⁵⁰ <https://agrarkozossege.hu> (Letöltés 2026. 07. 10.)

⁵¹ KAP Stratégiai Terv 2023–2027 Magyarország KAP Stratégiai Terve 2023–2027 (Agrárminisztérium) Letöltés 2026. 07. 10., részletesen lásd: KAP Stratégiai Terv – éves teljesítményjelentések és összefoglalók https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://kap.gov.hu/evesteljesitmenyjelentes&ved=2ahUKEwipssbItMiVAXWWB9sEHQveLK4QFn0ECB0QAQ&usg=AOvVaw3weojeKv_MiJBKNEIEEm53 (Letöltés 2026. 07. 10.)

⁵² Kovács – Megyesi 2023. A hernádszentandrás példája párhuzamban áll a Kovács Imre és Megyesi Boldizsár által vizsgált helyi kezdeményezésekkel, melyek rámutatnak, hogy a szakpolitikai beavatkozások önmagukban nem elegendők: azok akkor eredményesek, ha a termelők számára földet, eszközt, szaktanácsadást, szervezési támogatást és biztos értékesítési lehetőséget is biztosítanak. A Kovácsék által bemutatott hajdúnánási és zalaszentgróti programok példája szerint a kisüzemi gazdálkodás sikerét nem elsősorban a közvetlen pénzügyi támogatások, hanem az önkormányzatok és helyi szervezetek által kialakított komplex intézményi háttér alapozta meg. A szerzők megállapítása szerint a hosszú távú versenyképességet számos strukturális tényező korlátozza. Ez a fejlődési irány jól értelmezési keretet ad olyan hazai kezdeményezések vizsgálatához, mint a hernádszentandrás BioSzentandrás program, amely a kisüzemi termelést komplex vidékfejlesztési és társadalmi innovációs eszközként alkalmazza.

⁵³ KAP Stratégiai Terv – éves teljesítményjelentések és összefoglalók https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://kap.gov.hu/evesteljesitmenyjelentes&ved=2ahUKEwipssbItMiVAXWWB9sEHQveLK4QFn0ECB0QAQ&usg=AOvVaw3weojeKv_MiJBKNEIEEm53 (Letöltés 2026. 07. 10.)

időjárási szélsőségek tovább növelik a termelési kockázatokat. Ezek alapján megállapítható, hogy a kisüzemek fejlődésének kulcsa nem lehet egyszerűen a hagyományos önellátó gazdálkodás újjá élesztése, hanem annak átalakításával magasabb hozzáadott értékű, piacképes modellt kell kidolgozni a lokalitásra építve.⁵⁴

Az organikus gazdaság működése

A BioSzentandrás program kezdetétől egyaránt cél volt a közösségépítés, a helyi identitás kifejezése és a piacon való megjelenés. Ennek egyik eszköze a márkaépítés. A BioSzentandrás logó és a termékek egységes arculatának megtervezéséhez Ipacs Géza, a vendéglátóiparban borcímkeíról is ismert grafikust bízták meg.

Az organikus gazdaság megalapításához 2010-ben szakmai tanácsokat kaptak egy Magyarországon élő, itt dolgozó angol agrármérnöktől. A szakképzés során a biokertészkedés⁵⁵ alapjait pedig a gödöllői agrártudományi Szent István Egyetem tananyaga alapján sajátították el. Mind a felkészülésben, mind 2016 óta a kert napi munkájában egy, a közeli városban lakó agrármérnök, – aki tájökológiát és természetvédelmet tanult, növényorvosnak képezi magát és Ausztráliában és Ázsiában szerzett biokertészeti tapasztalatokat – vállalta a vezető szerepet. A természetes növényvédelem, biokertészkedés alapjait a kertészmérnök személyes érdeklődése alapozta meg, és külföldi szakirodalmat is felhasználtak. A vegyszermentes gazdálkodást tőlük tanulták meg a programban részt vevők, több tanfolyam keretében. A termelés ellenőrzésében és a növényfajták kiválasztásában szakmai segítséget kaptak az ökológiai gazdálkodás gyakorlati központú kutatás-fejlesztésével foglalkozó Ökológiai és Mezőgazdasági Kutatóintézetől is. A formálódó széles körű kapcsolati hálójuk egészen a Greenpace magyarországi szervezetéig terjedt, akik szintén szaktanácsadói lettek a projektépítésnek.

A programot 2010-ben elsősorban a hátrányos helyzetű, alacsony végzettségű és tartósan munkanélküliek számára hirdették meg, de bárki csatlakozhatott. A biokert elindulásakor közel 30-an kapcsolódtak be a falu lakosai közül, sőt a környező településekről is, önkéntesen. A csoport összetétele heterogén volt életkor (16-tól 72 éves korig), szociális helyzet és etnikai hovatartozás szempontjából is. Akik csatlakoztak, azok vállalták azt, hogy az első időkben fizetség nélkül, a saját szabadidejük rovására dolgoznak a kertben. Megismerkedtek az új növényekkel, a hétfői tanfolyamokon pedig a biokertészkedés alapjaival. A szemléletformálás kulcsfontosságú volt: voltak, akik addig is művelték a ház körüli kertjüket, de voltak sokan, akik csak most kezdték el otthon is a kertészkedést, amely a programban való részvételnek is feltétele volt, törekedve itt is az organikus gazdálkodásra, jórészt a hagyományos paraszti tudás, gazdálkodás felelevenítése révén.

⁵⁴ Kovács – Megyesi 2023.

⁵⁵ A biokertészkedés azt jelenti, hogy vegyszermentesen termelnek, csak természetes anyagokat használnak a kártevők ellen: csalán, zsurló (*Equisetum palustre*), fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) levélvel, tehéntejjel permeteznek. A burgonyát pedig a kézzel összegyűjtött buronyabogarak felhasználásával készült permettel kezelik a kártevők ellen. A növényvédelem fontos eszköze a növénytársítás is: erős illatú növényekkel, mint a kapor, édeskömény, körömvirág, borágó és takarónövényekkel, mint a napraforgó, kukorica veszik körbe a palántákat, ágyásokat.

„Még a szakma is megosztott ebben a kérdésben [azaz mennyiben épül a biokertészet a hagyományos paraszti földművelés tudásanyagára]. Aki nagyon ennek az újhullámú bio örületnek a híve, azok tagadják, hogy ez a paraszti kultúrával kapcsolatban lenne. Én azt látom, hogy ez 90%-ban a paraszti tudás továbbvitele, újratanulása. Az a 10-15% pedig az új ismeret, (...) például védekező mechanizmusok, melyeket nem biztos, hogy tudtak eleink. Az önmagában egy nagy kihívás, hogy újra tanuljuk azt, ami megszakadt. (...) Divatot is szeretnénk teremteni a kertészkedésnek, modern eszközöket is bevethetünk [például az internetet]. Nyilván van ennek egy túlpörgött változata is, amikor már csilli-villi gumicsizmában rohangál minden városi, aki földet sose látott. De legyen, inkább ők is vegyenek gumicsizmát, minthogy ne legyen gumicsizma. Tehát kezd divatja lenni az egészségtudatos mezőgazdaságnak, termelésnek, élelmiszerelőállításnak.” (Polgármester)

A formálódó gazdaság földjét az árvízvédelmi körgyűrűn belül – amely megépítése után átrajzolta a határ korábbi képét, sok, korábban művelt terület, a szőlők, kaszálók azon kívül rekedtek –, a falu belterületén jelölték ki. A felhasznált földterület, az induláskor még csak 6000 m², elsősorban az önkormányzat tulajdona, illetve bérleménye volt. A program biztosította a résztvevők számára a növények termesztéséhez szükséges alapanyagokat, berendezéseket, eszközöket.

Az első évben 23féle konyhakerti zöldséget, illetve három főlíasátorban melegeházi növényeket termesztettek. A megtermelt terményeket javarészt a dolgozók kapták, munkájuk arányában, és csak kisebb rész jutott vevőkhöz. 2012-ben a dolgozókkal történt megállapodás értelmében a terményeknek már kb. 70%-át piaci értékesítésre szánták, a fennmaradó 30% azonban továbbra is, természetbeni juttatásként a dolgozóknak jutott. Azóta évente, fokozatosan fejlődött az organikus gazdaság. A bővítéseket további pályázatok révén tudták megoldani, illetve az értékesítésből származó bevételeket is teljes egészében visszaforgatták a projektbe: ebből finanszírozták különböző eszközök, vetőmagok beszerzését, a piackutatást és egyéb szolgáltatások vásárlását, az infrastruktúra fejlesztését.⁵⁶ 2012-ben 12.000 m², 2016-ban már 25.000 m² területen termesztettek 50féle zöldséget, bébizöldséget, salátát, mikroözöldséget, ehető virágokat és 500 fő bogyós gyümölcsöt (josta [*Ribes nidrigolaria*], fekete ribizli [*Ribes nigrum*], fekete szeder [*Rubus subg. Rubus*]), 30féle fűszernövényt, és 2000 m²-en levendulát. A szabadföldi termesztés mellett 9 főlíasátorban és egy 150 m²-es, fűthető melegeházban is folynak a munkák egész évben. Nyáron az öntözést az egész kertet behálózó csepegtető rendszerrel tudják megoldani. 2015-ben ültettek egy újabb,

⁵⁶ A program sikerének titka az eredményes, fáradhatatlan pénzügyi szervezőmunka. A pályázaton elnyert összegek a falunak az állam által az önkormányzat működtetésére biztosított költségvetésének sokszorosát jelentik. (Az önkormányzat részére bevételi oldalon 21 millió Ft, míg a kiadásai 44 millió Ft. „És itt minden minimumon van. A polgármester fizetése is 149.000 Ft bruttó.” – mondta a polgármester.) 4 egymásra épülő EU-s pályázatból épült fel a gazdaság. A pályázati források feltárásának sikerét mutatja, hogy például 2015-ben 316 millió Ft-ot nyert el a projekt támogatásként. Azokat az összegeket kizárólag fejlesztésre fordították, míg a foglalkoztatásra a közmunka programot vették igénybe 2012–2015 között. 6-8 fő azonban önkéntesként folyamatosan részt vesz a munkában. A 3 éves közmunka program azonban 2016-ra már megszűnt, csak a gazdaság saját bevételeit használhatják erre a célra.

1 hektáros területre gyümölcsfákat is. A szakértők bevonásával a fajtákat igyekeztek úgy megválogatni, hogy a tájra jellemző, régi génállományt is megőrizték.

2016-ban az egyes ágazatokban, a termelésben, a feldolgozásban és az értékesítésben összesen 20 fő dolgozott, de állandó bért még nem mindenkinek tudtak fizetni. A biokert a dolgozóknak az államtól kapott munkanélküli segély mellé jövedelem-kiegészítést jelentett: az első években még csak a megtermelt áruból kaptak részesedést saját konyhájukra, de 2016-ra már van annyi bevételük, hogy egyre több dolgozó éves, állandó bérét is ki tudták gazdálkodni. Piaci alapokra építve a mezőgazdasági termelés mellett az értékesítésbe a feldolgozott termékek is bekerülnek az egész éves forgalomba, így 2026-ra ez 18-20 fős létszám állandósult bérezést tekintve is. 2022-ben 49 millió Ft, 2024-től 59 millió Ft az éves bevétellel nyereségessé vált a vállalkozás.⁵⁷

A projekt fejlődési ütemét ugyan a COVID-időszak és azzal párhuzamosan a célzottan felhasználható pályázati források hiánya időlegesen megakasztotta, de a résztvevők mindegyike arra törekedett, hogy a már elért eredményeket megőrizték. Újabb lehetőségként együttműködő partnereket kerestek. 2024-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat – amely a Felzárkózó Települések Programja révén helyben már egyébként is jele volt – nonprofit szervezete megvásárolta az önkormányzattól a BioSzentandrás komplex gazdálkodási rendszerből a feldolgozó üzemet.⁵⁸ Így biztosítani tudták az ott dolgozók foglalkoztatásának és az értékesítésnek a folytonosságát.

Akik a projekt indulásakor nem csatlakoztak a kezdeményezéshez, azok akkor úgy gondolták, hogy itt eleve kudarcra van ítélve a vállalkozás. Bár a jelen sikereket látva egyesek már irigylik a dolgozók egész éves, állandó munkalehetőségét. „*A dicséretet irigylik tőlünk!*” – mondta az egyik dolgozó büszkén. Ennek, a biokertben dolgozókat átható, identitásformáló érzésnek a háttérben felsejlik az a termelői öntudat, amely egykor a parasztgazdákat is eltöltötte saját földjük láttán. A faluban ugyanakkor BioSzentandrás megítélése vegyes. Vannak, akik értékelik, hogy sikerült összefogni, a falu életét is fellendíteni ez által, hírnevet szerezni. Vannak viszont, akik lenézik, értetlenül állnak az egész előtt. „*Ez csak olyan hókuszpókusz, puccos pestiek bolondériája*”. „*Az én kertem is bio, nem használok permetet, mert drága, de nincs benne annyi gaz [gyomnövény], mint ott.*” – mondta egy-egy falubeli asszony, akiknek a szemében – mivel nincs tisztában a biokertészkedés alapelveivel – a termesztett növény sora között hagyott gyomnövény nem talajtakaró, hanem irtani való gaz. Volt olyan háztartás, ahol a kertben és a feldolgozásban munkát vállaló, szakképesítést is szerző házasszonynak a munkanélküli férjével keletkezett konfliktusa a munkamorál kérdésében. Nagyon nagy jelentőségű, hogy a közös cél, a sikerek, a pozitív visszajelzések mind a programban részt vevőkre, mind az annál tágabb közösség életére is hatással voltak, ugyanakkor a kétkedés, a kudarcok, az eltérő munkakultúrából adódó konfliktusok – például a végzett munka precizitásának mértéke – is rendre előjöttek. Ezeket a helyzeteket többnyire a polgármesternek kellett személyesen, napi szinten

⁵⁷ <https://www.companywall.hu/v%C3%A1llalat/bioszentandras-nonprofit-kt/MMBVFYpC?utm> (Letöltés: 2026. 04. 10.)

⁵⁸ https://nepszava.hu/3221648_onkormanyzatisag-kistelepulesek-hatalom-homokozo-ueges-gabor-hernadszentandras-polgarmester-interju (Letöltés: 2024.03. 12.)

megoldania. Például elmagyarázni, hogy ha megfelelően gondozzák a kertet, azzal saját maguknak is hasznot hajtanak többszörösen: „*Nem lehet úgy répát egyelni, hogy csak a levelét szaggatjuk le...*”.

A polgármester manager-i munkája (anyagi forrásokat keresett, koordinálta a munkákat, előadásokon ismertette az eredményeiket) és a kertészet vezetői mellet a projekt kulcsembere a kereskedelmi vezetője is. Képzettsége és szakmai gyakorlata révén a termékfejlesztés, az értékesítés terén és a vevőkkel – dolgozókkal való kapcsolattartásban is jártas. A közös sikerük kulcsa, hogy nagyon tudatosan építették a saját márkát, melynek nevében a falu neve is benne van. A mottójuk: „*Mint egy nagy család*”. Folyamatos a piackutatás, az egyéni vásárlók és az éttermek igények feltérképezése, melyhez hozzáigazítják a kert beültetésének éves tervét. Ezek a kívánalmak nagy kihívást jelentenek a kertészet felé. Ez már messze nem az a szervezetségi fok, amit egy kisüzemi gazdaság könnyedén vállalni tudna. A kereskedelmi vezetőnek például két hétre előre látnia kell, hogy éppen mi, mikor áll készen a kertben, hogy a megrendelő éttermek az étlapjaikat ennek megfelelően formálják.

A termékek köre, melyet értékesítenek, folyamatosan bővül, beépülnek a dolgozók ötletei, a saját tudásuk is, a szakemberek tanácsain túl. Például az egyik roma dolgozó fűzfavesszőből tud kosarakat készíteni, ez a tevékenység számára családi hagyomány. Nagy sikere volt az ötletének, hogy a kert termékeit a vásárokon ezekből kínálják, illetve magukat a kosarakat is, mint kézműves terméket árulják. A korábban varrónőként dolgozó asszony ötlete nyomán pedig levendulával töltött kis ajándéktárgyakat, hímzett dísz tárgyakat, táskákat is készítenek, ezzel is népszerűsítve a BioSzentandrás márkát.

A termékek értékesítésének központja az az épület, melynek neve talányosan „*Minden, ami*”, vagyis minden, ami az eladással függ össze. A vevők által megrendelt, a kertből behozott zöldségeket itt gondos kezek átválogatják, kimérik, csomagolják, mert csak a legjobb minőségű áru kerül értékesítésre. Az egyébként 24 óráig piacképes zöldségek tárolását segíti 2015 nyarától egy hűtőkamra is, melyet EU-s pályázatból tudtak megvalósítani. A kertből bekerült zöldségek kissé hibás, selejt darabjai viszont már hulladékként végzik, a komposztba kerülnek, meglehetősen nagy mennyiségben. Nincs még igazi megoldás a kevésbé szép áru hasznosítására. E tekintetben a paraszti gazdálkodás teljesen más szemléletet képviselt, ott semmi nem mehetett veszendőbe. A kereskedelmi vezető azonban keresi a megoldásokat, azokat az éttermeket, vásárlókat, akik új recepteket kidolgozva fel tudják használni a standardnak kevésbé megfelelő, korábban veszteségként kezelt árukat is, például a nagyobb levelű, egyébként már eladhatatlan spenótot, salátát is.

A növénytermesztés éves rendje, szerkezete jelentősen eltér a korábbi paraszti hagyományoktól, esetükben alapvetően a folyamatosan formálódó piaci igények határozzák meg az ültetés ütemét. Ennek a felmérése, a piackutatás a kereskedelmi vezető feladata. Ő tárgyal a megrendelőkkel, igényeik alapján tervezve a következő évi termelés ütemezését, a termesztett növények körét. A termés kb. 70%-át állandó partnereik révén értékesítik, de sok alkalmi vásárlójuk is van, valamint webshopen keresztül is árusítanak termékeket. 2016-ra négy étterem állandó beszállítója lett a biokert, melyek közül kettő a fine dining kategóriába tartozik. Az ő igényük a termelés és értékesítés színvonalának a meghatározó mértéke. A biokertből származó, legmagasabb minőségű áru az

ő védjegyük is egyben, melyre egész évben, a termelés ciklikusságát is időnként felülírva szükségük van. A kertben folyó munkák ütemezését jórészt az ő elvárásai szabályk meg. Például a földből kiszedett újhagyma helyére azonnal ültetik a következőt, hogy mindig legyen belőle készleten. A 30 féle termesztett fűszernövény, sokféle levélsaláta is az ő igényeiket elégíti ki elsősorban. A kertben dolgozók és falubeliek jó részüket, például a mizuma⁵⁹ salátát, oregánót nem is ismerték, nem használták korábban.

2015 szeptemberében jól felszerelt, korszerű feldolgozó üzemet, biokonyhát is építettek, melynek a neve „*Izék háza*”. Az itt feldolgozott zöldségekből és gyümölcsökből készült termékek értékesítése révén tudják egész évre a foglalkoztatást és a fizetéseket is kigazdálkodni. A feldolgozóüzem megépítéséhez az egykori iskola 140 éves épületét korszerűsítették belülről. A dolgozók egy része korábban a kertészetben dolgozott, de további konzervipari tanfolyamok elvégzése után vállalták a számukra nagy előrelépést jelentő munkát, melyre nagyon büszkék. Korszerű gépekkel 10-12 terméket, például lekvárokat készítenek, de van egy 10 tálcás, napelemes aszalógépük is. Készítenek ketchup-ot, padlizsán és lilahagyma chutney-t, savanyúságokat, az erdőből gyűjtögetett csipkebogyóból lekvárt. Ez utóbbi szintén a korábbi paraszti hagyományok, gyakorlat felélesztése révén vált népszerű áruvá. A recepteket a dolgozók ötleteit is felhasználva közösen dolgozták ki. Folyamatosan kísérleteznek az ízekkel, termékekkel. Például a cukorbetegekre is gondolva a cukor helyett szteviát (*Stevia rebaudiana*) próbálnak édesítőszerként használni. Ez a növény az egészségtudatos táplálkozás részeként került be a biokertbe, a termesztett növények körébe természetes édesítőszerként. A programban részt vevők közül van, akinek a családjában él súlyos cukorbeteg, így ismeri a betegséggel küzdők táplálkozási problémáit, ő javasolta a használatát. Dolgoznak olyan receptúrákon – élelmiszermérnököket is bevonva –, hogy a feldolgozott termékeikben is megjelenhessen ez az új növény. A feldolgozóüzemben tartósítószerket nem használnak, a befőzés menete, módszere sokban hasonlít a paraszti konyha gyakorlatához. Ugyanakkor viszont mindent nagyon precízen kimérve, a legkorszerűbb konyhatechnológiát igénybe véve dolgoznak.

A fejlesztések nem csak gazdasági okokból lehetnek jövedelmezőek, hanem hozzájárulnak a helyi értékek, hagyományok, gazdálkodási formák megőrzéséhez, erősítik az identitást, de még turisztikai vonzerőt is generálhatnak.⁶⁰ BioSzentandrásról gondolkodva a polgármester és a kereskedelmi vezető irányításával igyekeznek a helyi gazdaságfejlesztést komplex rendszerben megtervezni. A kerti zöldségek termelése mellett a magasabb áron, egész évben értékesíthető saját márkás árakkal a szélesebb piacra is kilépni, továbbá a feldolgozóüzem állandó működtetéséhez a környező falvak kigazdálait, mint külső beszállítókat megszervezni. Eredményesen megindult a kereskedelmi hálózat, társulások kiépítése is, mivel nem csak a friss zöldségeket, fűszer-

⁵⁹ A mizma, (mizuna) (*Brassica rapa* var. *japonica*) Kínából származó, de a japán konyha révén ismertté vált saláta levele sötétzöld. Ugyanabból a családból, mint a káposzta. Fiatalon, inkább nyersen fogyasztják. Íze enyhén borsos, mustáros. Lila változatban is létezik. Napos vagy félárnyékos, tápdús jó vízgazdálkodású talajban termesztendő a legeredményesebben. Vetés után hat héttel már szedhető, ezért, ha szakaszoltan vetjük szinte egész évben termesztendő és őszi vetése télen is konyhai alapanyagot szolgáltat.

⁶⁰ Kabai – Németh 2012.

növényeket, de a termékeiket is egyre több helyen értékesítik, helyben, és a környező nagyvárosokban is, még Szlovákiában, Kassán is. A projekt sikere vonzóvá tette a települést a vállalkozások számára. 2016-ban kezdte egy magánvállalkozó a nemzetközi piacokat célba vevő zöldség- és gyümölcsfeldolgozó üzemének az alapozását, együttműködve a BioSzentandrás projekttel. Mindez további munkahelyeket és a gazdáknak értékesítési lehetőséget jelenthet/jelenthetett volna a térségben. A környező települések azonban – például a manager szemléletű polgármester és a közösségi összefogás hiánya miatt – nem tudtak bekapcsolódni ilyen ütemben a fejlődésbe.

ÚJ ALAPANYAGOK A CSALÁDI ASZTALOKON

A táplálkozáskultúrában a most zajló recens változások, a fogyasztási szokások teljes feltárása meghaladná a tanulmány tervezett kereteit, ahhoz további, célzott terepmunkára lesz még szükség. Most csupán a felhasznált alapanyagok témakörére térek ki röviden. A jövőben vizsgálandó téma lehet az is, hogy az önellátásra törekvés, mint gyakorlat a biokertészetben érintettek, a projektben résztvevők körén kívül mennyire tud népszerűvé válni.

A biokerthez kötődő vizsgált csoport háztartásaiban a felhasznált alapanyagok köre salátákkal, fűszer- és gyógynövényekkel bővült. Nagyobb hangsúlyt kapott az egészségtudatos táplálkozás – a tömegkommunikáció hatása a beszélgetéseink során itt egyértelműen kimutatható volt –, de legalább ennyire fontos szempont körükben az is, hogy a vegyszermentesen megtermelt zöldségeikre, gyümölcsükre nem kellett pénzt költeniük. Ezzel jelentősen mérsékelni tudták az élelmiszervásárlásra fordított kiadásait, amelyek az általam megkérdezettek körében igen behatárolt: vaj, sajt, tej-szín például már luxuscikknek számít állításuk szerint. Döntéseik mögött tehát nem elsősorban – a szakirodalom alapján feltételezhető – tudatos fogyasztói magatartás, a globalizálódó élelmiszerpiaccal szembeni ellenállás húzódik.

A projektben részt vevők életstratégiájukban az önellátásra törekvés korábban nem vagy alig jelent meg. Ez a tevékenység a biokert megnyitásával újabb lendületet kapott. Bár többen előtte is művelték a földjüket, fóliasátor is volt néhány kertben, de kevésbé tudatosan használták a biokertészkedés módszereit. Megjegyzendő azonban, hogy mindez, mint kiadáscsökkentés, a falun belül nem a leghátrányosabb helyzetű családok stratégiája lett elsősorban.

A biokertben megismert újfajta zöldségek és fűszernövények közül több a vizsgált közösség táplálkozáskultúrájában is megjelent. Az innovációk beépítésében a feldolgozóüzem dolgozói jártak az élen. Ők azok, akik nem csupán az alapanyagok termelését, hanem a felhasználási módját is megtanulhatták, így ők lehetnek a falu felé a leg-hitelesebb közvetítők. Mindannyian hasznosítják a tanfolyamokon szerzett elméleti és az feldolgozóüzembeli gyakorlati tudást, például a saját termesztésű alapanyagokból otthon is főznek, akár kalákában, együtt is ketchupot, lekvárt az új receptúrák szerint.

Az innovációkat a megszokott, ismert keretek, például receptek között igyekeznek elhelyezni, hogy az új elemek a család étkezési szokásaiba beépülhessenek, könnyebben elfogadják őket. Így például a mángold szárából a magyar konyha kedvelt fogása,

pörkölt is készült, köretnek mellé a húshoz hasonlóan galuskát vagy főtt burgonyát tálaltak. Az új ízekkel, alapanyagokkal a vizsgált családok körében az idősebbek, a férfiak voltak a legtartózkodóbbak, míg a gyerekek, a fiatal nők rugalmasabban fogadták az újításokat. A kerti zöldségek széles körét megismerve az ételsor egy, a magyar táplálkozáskultúrában újabb elemnek számító ételosztállyal, a friss anyagokból készült salátákkal bővült Hernádszentandrás is a projekthez kapcsolódók körében. A régóta ismert fejes saláta mellett újdonságnak számító, elsősorban az éttermek kínálatában szereplő rukkolával, mángolddal stb. bővült a kör. Korábban soha nem kóstolták a mizuma salátát, különböző csírákat sem, ismeretlen volt a spenót is. Rácsodálkoztak arra, hogy amit ők gyomnövénynek ismertek, takarmánynak gyűjtögettek, például a disznóparajt (*Amaranthus retroflexus*), azt mások salátaként fogyasztják. Ezeket az alapanyagokat most egyértelműen, tudatosan az egészséges táplálkozás részének tekintik. A saláták az étkezéseken alternatívái, kiegészítői lettek a magas szénhidrát tartalmú köreteknél, tésztáknál, burgonyás ételeknél a vizsgált körben. Ez a tudatos személet és ízlésváltozás elsősorban a biokerti kínálat hatását tükrözi, melyek jól illeszkednek a köztudatban jelen lévő, de a gyakorlatban kevésbé, ritkábban megvalósuló egészséges táplálkozásra törekvő vonulatába.

A rendszerváltást követően Hernádszentandrás az életszínvonal egyértelmű, jelentős visszaesését, a fogyasztási szokások változását a táplálkozáskultúra szintjén is dokumentálni lehet.⁶¹ A termelőszövetkezet felszámolásával megszűnt az a lehetőség is, hogy olcsón, jó minőségű takarmányhoz jussanak a házi állataik számára, amely addig a TSZ dolgozók éves juttatásának részét képezte. Ez a váltás visszavetette a kisállattartást az egyes háztartások szintjén. Már nem érte meg az állatokat tartani, olcsóbb volt a húsokat a kereskedelemről beszerezni. Ma már alig tartanak disznót, libát, kacsát, sokan még tojótyúkokkal sem foglalkoznak, a tojást is megveszik a boltból. Van, aki a szomszéd településről – ahol a TSZ átszervezés után is életben maradt – szerzi be a hízott disznót, és azt vágja le, dolgozza föl otthon. Többen a friss, házi tejet is abból a faluból vásárolják. Ezzel szemben a közeli városok áruházainak kínálatában a friss, vörös és fehér húshoz, a tojás bármikor, megbízhatóan elérhető, háttérbe szorítva az önellátásra törekvést.

A biokertészet azonban inspirálóan hat a kisállattartásra is. A hagyományos paraszti gazdálkodásban egymásra épülő szintek, növénytermesztés és állattartás, kiegészítették egymást, hasonlóan a jelenben is, például a biokertben a gyomirtásban, kártevőmentesítésben például kacsákat is „alkalmaznak”. Sokan a ház körüli kert művelése mellett a sertés-, baromfi-tartást is felélesztették, a takarmányozásba bevonva a kerti hulladékokat is. Az egészségtudatosság jele ez is, mert fontosnak tartják a húshoz minőségét – szembe állítva a kereskedelemben kapható árukkal.

Az új fűszernövények (kakukkfű, rozmaryn, lestyán, tárkony, koriander) egy részével azonban nem is újdonság, csak az elmúlt 50-60 évben visszaszorult a használata, de most új lendületet véve szinte reneszánszukat élik a magyar konyhán, kiegészülve a mediterrán konyha ízesítőivel. A biokertből kóstolóban visznek haza a dolgozók, hogy kipróbálhassák őket: *„Kérdezik, hogy ez most miért ilyen. Mondom, mert ilyen fűszert*

⁶¹ Országos szinten a fogyasztói magatartás változásáról lásd: Törőcsik 2012.

tettem bele. Többnyire elfogadják vagy mondják, hogy finom volt, de máskor inkább ne.” „Az új fűszerek legjobbak a sült húsokhoz.” „En az oregánót a paradicsomos ételekbe beletettem, a két gyerek abszolút nem ette. Úgyhogy én csinálom anélkül, hagyományosan, hogy mindenki egye.” (‘Minden, ami’ ház három dolgozója)

Az új fűszerek révén új receptek, ételkészítési módok is megjelentek. Ilyen, eddig nem használt módszer például sütés előtt a húsok pácolása, amely szintén az ételek elkészítésének egészségesebb módja. *„Vannak új receptek. Van, amibe annak idején nem tettem volna [zöld fűszereket], most meg ki nem hagynám. Sült húsokra a fűszernövények. Azelőtt csak az őrölt bors. Most meg ezek, ha pácolni kell. Ahhoz elengedhetetlenek ezek a fűszernövények. Régen nem is pácoltuk a húsokat.”* (‘Minden, ami’ ház dolgozója)

Az üdítőitaloknak a házi készítésű szörpök lehetnek az egészségesebb alternatívái, melyhez az újszerű alapanyagok szintén a biokertből származnak. Szörpöt készítenek citromfűből, mentából, levendulából is. Ezek az italok nagy sikert aratva megjelennek a falu és a biokert által rendezett programokon, bemutatókon és akár ajándéktárgyként is büszkén viszik a saját terméküket.

A vizsgált csoporton belül többen főznek otthon befőtteket cseresznyéből, sárgabarackból, szilvából, azok is, akik nem a feldolgozóüzemben dolgoznak. De ez utóbbi csoport hangsúlyozta, hogy ők otthon a korábbi évtizedek gyakorlatát követik továbbra is, bár hallottak az üzembeli újításokról: a befőttekbe továbbra is tesznek tartósítószereket, sűrítőanyagként pedig elsősorban a cukrot és nem az üzemben alkalmazott almapektint használják.

A BOKERT TÖBB MINT EGY GAZDASÁG

A közösségépítés, a rendszerben való gondolkodás és a fenntartható fejlődés szempontjai voltak azok, amelyek kiemelték a hasonló kezdeményezések sorából BioSzentandrászt. 2013-ban az Európai Territoria Innovációs Díjat közel 500 település közül Bécs mellett Hernádszentandrásznak ítelték oda a biokert kezdeményezésért. 2015-ben pedig az Európai Beruházási Bank által kiírt „Szociális Innovációk Európai Versenyén” 350 indulóból a 16-os döntőbe választották a projektet.

A kereskedelmi vezető így fogalmazta meg a sikerük titkát 2016-ban, amikor még nem is tudott teljes egészében piacról működni a biokert:

„Talán az a kulcsa a rendszernek, hogy aki itt van, az emberi érték. Aki itt van, mi értékeljük őket. Nagyon nehéz úgy dolgozni, egy olyan rendszerben, hogy a teljesítményt nem tudjuk még megfizetni, de az a célunk, hogy az eladásokból mindenkinek a fizetését a munkához mértén tudjuk majd megítélni. (...) Az emberek is látják, hogy megy az áru. És meglepődnek azon, hogy Úr Isten, már megint ennyit eladtunk! Jön a vevő, és készpénzzel fizet, kifizeti több mint egy havi munkabérüket. Ez egy nagy érték. Tudják, hogy értékes az, amit létrehozunk, amiért dolgoznak. (...) Engem az visz előre, hogy látszik a növekedés. Ha elmegyünk például egy termékbemutatóra, akkor a visszajelzéseket hozom nekik [a dolgozóknak] vissza.” (Kereskedelmi vezető)

A biokert kapuja nyitott a vevők és a látogatók előtt is. Az általuk képviselt szemléletet, az egészségtudatos életmód jelentőségét igyekeznek minél több emberrel megismertetni. Családok és iskolák számára is „ültető, kertészkedő napokat”, BioSzentandrás foglalkozásokat szerveznek, amikor bepillantást szerezhetnek a vegyszermentes gazdálkodás alapjaiba, új növényekkel, ízekkel ismerkedhetnek. A program része a vezetett íz-túra is, nem csak külső vendégeknek, amely során megismerhetik a biokertben a zöldségeket, a feldolgozóüzem termékeit, például, hogy melyik paradicsomból melyik ételhez illik, melyikből lesz a legjobb ketchup. De a szervezők maguk is tanulnak, mert közben a vendégektől is jó ötleteket, visszajelzéseket kapnak a termékek fejlesztéséhez is.

A projekt által képviselt elfogadó, nyitott szellemiséget, a kezdeményezés közösségteremtő szerepét nagyon jól mutatja az is, hogy ezeken az „ültető napokon” a kertben együtt dolgozhatnak az egészséges és a fogyatékkal élő gyerekek is, egymást megismerve, egymást segítve. A kert továbbá állandó beszállítója egy olyan, a közeli nagyvárosban lévő étteremnek is, melyet fogyatékkal élők működtetnek.

A jövőre nézve céljuk mind az általuk termelt áruk körének, mind a hozzájuk beszállítóként kapcsolódó környékbeli gazdák, valamint az értékesítésben részt vevő boltok körének bővítése. A biogazdasághoz kapcsolódóan a szolgáltatások körét is fejleszteni szeretnék, például a népszerű gasztroturizmus lehetőségeit kihasználni. A termelés, feldolgozás, értékesítés rendszere mára kiépült teljes egészében. Az önkormányzat igyekszik a jövőben a koordináló szerepből minél inkább háttérbe vonulni, ha a vállalkozás már teljes egészében piaci alapon tud majd működni.

BioSzentandrás mint vidékfejlesztés gyakorlat

A hernádszentandrási projekt Chris Ray kultúra-gazdaság modelljének⁶² keretében értelmezve egy olyan vidékfejlesztési példa, amelyben a megújuláshoz forrásként nyúlt a helyi tudáshoz és társadalmi erőforrásokhoz. Ray-féle elemzés első dimenziója arra irányítja a figyelmet, hogy a helyi fejlődés egyik alapfeltétele a lokális identitás tudatos megalkotása és gazdasági jelentéssel való felruházása: BioSzentandrás esetében ez maga a márkanév. Közvetlen kapcsolatot teremt a település és az organikus termelés értékei között, továbbá a „*Mint egy nagy család*” mottó a közösségi összetartozás és a helyi együttműködés szimbolikus kifejeződésévé válik. A település ebben az értelemben egy sajátos társadalmi és kulturális jelentésekkel rendelkező helyiséggé konstruálódik újra. A paraszti gyökerű gazdálkodási tudás korszerű ökológiai szemlélettel kapcsolódik össze, így az újra értelmezett hagyomány nem csak örökségként, hanem a fejlődéshez erőforrásként jelenik meg.

Az elemzési modell második dimenziója rámutat, hogyan hasznosulnak a helyi adottságok a fenntartható gazdasági fejlődés alapjaként. Az önkormányzat ebben a folyamatban aktív fejlesztői és koordináló funkciót vállalt a termeléstől, termékfejlesztéstől az értékesítésig. A gazdaságépítés során a kulturális értékek gazdasági értéké alakultak át.

⁶² Ray 1998.

Ray harmadik szempontként hangsúlyozza, hogy a helyi fejlődés csak akkor válhat fenntarthatóvá, ha külső intézményi és tudáshálózatokkal kapcsolódik össze. BioSzentandrás esetében az önkormányzat európai uniós forrásokat vont be, szakértői együttműködéseket épített ki, valamint kutatási és civil szervezetek támogatását is integrálta a működésbe, továbbá a gazdasági kapcsolatrendszer szintén túlmutat a települési kereteken.

A modell negyedik dimenziója szerint a gazdasági fejlődés hosszú távú eredményessége a társadalmi kapcsolatok és kulturális mintázatok megújulásával együtt értelmezhető. A vizsgált program egyik legjelentősebb eredménye, hogy a gazdasági célokat közösségfejlesztési elemekkel kapcsolta össze. A résztvevők eltérő társadalmi háttérrel, életkorral és tapasztalatokkal érkeztek, mégis közös tevékenységek révén alakult ki közöttük együttműködés és kölcsönös elismerés. A változás nemcsak a foglalkoztatásban, hanem a mindennapi gyakorlatokban is érzékelhetővé vált. Az új termelési módszerek és alapanyagok megjelentek a háztartásokban, módosultak az étkezési szokások, és erősödött az önellátás iránti igény, beépítettek hagyományos tudáselemeket, mint a kosárkészítés. Ezek a folyamatok gyakorlati alkalmazkodásként és életminőség-javító stratégiaként jelentek meg.

ÖSSZEGZÉS

BioSzentandrás integrált vidékfejlesztési gyakorlatként értelmezhető. Az esettanulmány arra mutat rá, hogy a periférikus térségek fejlődése nem függhet kizárólag külső beruházások eredményeitől, hanem olyan belső erőforrások mozgósítására is szükség van, amelyek egyszerre hordoznak gazdasági, társadalmi és kulturális jelentőséget. Nem csak a helyi gazdaság fejlődése, a munkahelyteremtés szempontjából kiemelkedő jelentőségű a projekt, de egyben a falu közössége, jövője kulcsaként is működhet. Egy olyan kezdeményezés, mely a térség falvai számára példaértékű. BioSzentandrás nem csupán gazdasági revitalizációként értelmezhető, hanem olyan identitásképző gyakorlatként is, amely a megszakadt önellátásra törekvést, zöldségtermesztéshez kötődő tudást, a helyi közösségi emlékezet és az új fenntarthatósági narratívák összekapcsolásával újradefiniálja a település önképét és kulturális önazonosságát.

Irodalom

AGÓRA

2016 <http://infocracy.hu/eloadasok/bemutatkozik-bioszentandras/> (Letöltés: 2025.08. 01.)

ASZTALOS MORELL, Ildikó

2015 *Social farming as a means of poverty reduction in rural Hungary* DoI: 10.18030/socio.hu.2015en.83 (Letöltés: 2025.08. 01.)

BARTSCH, Silke – LYSAGHT, Patricia (eds)

2017 *Place of Food Production. Origin, Identity, Imagination*. 21th International Ethnological Food Research Conference in Heidelberg, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

BÁTI, Anikó

- 2017 *Organic Farm: A Chance for Renewal. (An Example from North-Eastern Hungary).* In Bartsch, Silke – Lysaght, Patricia (eds): *Place of Food Production. Origin, Identity, Imagination.* 21th International Ethnological Food Research Conference in Heidelberg. 59–72. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

BIOSZENTANDRÁS

- 2016 [http:// www.bioszentandras.hu](http://www.bioszentandras.hu) (Letöltés: 2025.08. 01.)

BROWN, Lester R.

- 1981 *Building a Sustainable Society.* New York: W. W. Northon and Company.

CZELLERNÉ DARÓCZI Éva

- 2014 *Segédanyag városi kertészkedéshez: Közösségi kertek bio módra.* Budapest: Magyar Biokultúra Szövetség. www.kornyeztudatoselet.hu/varosi_kerteszkedes_biomodra.pdf (Letöltés: 2025.08. 01.)

CSETE László – LÁNG István

- 2005 *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

CSURGÓ, Bernadett – MEGYESI, Boldizsár

- 2015 *Local food production and local identity: interdependency of development tools and results.* DOI: 10.18030/socio.hu.2015en.167 (Letöltés: 2025.08. 01.)

GYÖRGY Bálint

- 2014 *Közösségi kertek: Kisközösségek a fenntarthatóbb városi életért.* ELTE Társadalomtudományi Kar. Thesis. Manuscript. <http://www.varosikertek.hu/wpcontent/uploads/2014/06/Közösségi-kertek.pdf> (Letöltés: 2017. 12. 10.)

G. FEKETE Éva – LIPTÁK Katalin

- 2014 *Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet?* In: Lukovics Miklós – Zuti Bence (szerk.): *A területi fejlődés dilemmái.* 123–142. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.

FITZMAURICE, Connor J. – GAREAU, Brian

- 2016 *Organic Futures. Struggling for Sustainability on the Small Farm.* New Haven – London: Yale University Press.

HANN, Chris

- 1980 *Tázlár, a village in Hungary.* Cambridge: Cambridge University Press.
1983 *Progress toward Collectivised Agriculture in Tázlár, 1948-1978.* In Hollós, Marida – Maday, Béla (eds): *New Hungarian Peasants. An East-Central European Experience with Collectivization.* 69–92. East European Monographs 134. New York: Brooklyn College Press.

HERNÁDSZENTANDRÁS

- 2016 [http:// www.hernadszentandras.hu](http://www.hernadszentandras.hu) (Letöltés: 2025.08. 01.)

JENEY L. – VARGA Á.

- 2016 *A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az encsi járásban.* *Területi Statisztika* 56. 2. 183–208.

KABAI Gergely – NÉMETH Nándor

- 2012 *A vidéki munkahelyteremtés régi-új útjai. Szociális szövetkezetek és falugazdaságok mintaprogramjai.* Fonyód–Keszthely: Vidékfejlesztési Minisztérium – NAVKI.

KAJNER Péter – LÁNYI András – TAKÁCS Sánta András (szerk.)

- 2013 *A fenntarthatóság felé való átmenet jó példái Magyarországon*. http://humanokologia.tatk.elte.hu/wp-content/uploads/a_fenntarthatosag_fele.pdf (Letöltés: 2025.08. 01.)

KISBÁN, Eszter

- 1995 Economics of Shortage: Conditions of the Food ‘Market’ in the Case of Hungary. In Adel P. den Hartog (ed): *Food Technology, Science and Marketing. European Diet in the Twentieth Century*. 168–186. Edinburgh: Tuckwell Press.
- 2017a. Termelők a piacon, termelői piacok. In FOODOR Péter – GYÖNGYÖSI Orsolya (szerk.) *Sodrásban*. 298–311. Csongrád: Csongrádi Információs Központ – Csemegi Károly Könyvtár – Tari László Múzeum.
- 2017b Choose Local, Try Organic, Think Ecological – Actions and Ideas in the Recent Hungarian Food Realm In Silke Bartsch – Patricia Lysaght (eds): *Place of Food Production. Origin, Identity, Imagination*. 21th International Ethnological Food Research Conference in Heidelberg. 201–218. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

LOVAS KISS Antal

- 2002 Farming Attitudes in Transition. *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 12-13. 347–362.
- 2013 Factors Influencing the Change in Farming Activity in the South Bihar Region since the Regime Change of 1989. *Acta Ethnographica Hungarica* 58. 1. 149–162.

MONTVAJSZKI Evelin – SÁRKÖZI Zsuzsa – LIPTÁK Katalin

- 2022 A szociális szövetkezetek lehetőségei és szerepe a helyi közösségek fejlesztésében és munkaerőpiaci hatásai Hernádszentandrás példáján: a „BioSzentandrás” program. *A FALU*, 37. 3. 41–54.

NAGY Zsolt

- 2025 Disznóvénykultúra és vándorló műkertésztársadalom Magyarországon a hosszú 19. és a rövid 20. században. Esettanulmányok a Marosvásárhelyen megforduló „hazai” és „idegen” műkertészekről. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológia Doktori Iskola (Kézirat)

PÓLA Péter – FINTA István

- 2020 Szociális szövetkezetek periférikus térségekben – a sikeres működés feltételei és akadályai. *Tér és Társadalom* 34. 3. 142–169. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3283>

RAY, Chris

- 1998 Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 38(1): 3–20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060> (Letöltés: 2025.08. 01.)

RONALD, Pamela C. – ADAMCHAK, Raul W.

- 2018 *Tomorrow’s table: organic farming, genetics, and the future of food*. New York: Oxford University Press.

SÁRKÁNY, Mihály

- 2005a Restudy of Varsány: entrepreneurs and property in rural Hungary after 1989. In Skalník Péter (ed.): *Anthropology of Europe. Teaching and Research*. 143–151. Prague Studies in Sociocultural Anthropology 3. Prague: Set Out.

- 2005b Studies on changing rural social structure in Hungary in the second half of the 20. Century. In Kilianova, Gabriela –Köstlin, Konrad – Nikitsch Herbert (eds): *Ethnology in Slovakia at the beginning of the 21st century. Reflections and Trends. Proceedings of the International Conference dedicated to 55th Jubilee of Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences*. 148–157. Bratislava-Wien: Ustav etnologie SAV/UB.
- SÁRKÁNY, Mihály – HANN, Chris
- 2003 The Great Transformation in Rural Hungary: Property, Life Strategies and Living Standards. In Chris Hann (ed): *The Postsocialist Agrarian Question. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia*. 117–141. Münster: LIT Verlag.
- SCHWARCZ Györgyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.)
- 2005 *Utóparasztai hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.
- SZILÁGYI Miklós (szerk.)
- 2002 *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban. 1990–1999*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.
- SZILÁGYI Miklós
- 2009 *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi változásvizsgálathoz*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- TÓTH I. János (szerk.):
- 2003 *Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990–2001. Adatok, tendenciák, elemzések*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet.
- TÖRÖCSIK Mária
- 2011 *Food trendek és vásárlói csoportok*. http://www.trendinspiracio.hu/letoltesek/dokumentumok/food_trendek.pdf (Letöltés: 2013. 08. 18.)
- 2012 *Szociális lecsúszás és fogyasztás*. http://www.trendinspiracio.hu/tanulmanyok/szocialis_lecsuszas-kutatas-melyinterjuk_alapjan.pdf (Letöltés: 2013. 08. 18.)
- ÜVEGES Gábor (szerk.)
- 2012 *Hernádszentandrás monográfiája*. Miskolc: Németh Nyomda Kft.
- VALUCH, Tibor
- 2005 From long house to squares. Changing village living conditions in sixties Hungary. In RAINER, M. János – PÉTERI, György (eds): *Muddling through in the long 1960s: Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary*. 135–159. Studies On East European Cultures and Societies 16. Budapest: Trondheim-Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution – Program on East European Cultures and Societies.
- 2013 *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- 2015 *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris.
- 2024 *Honnan hova? Társadalmi változások Magyarországon közép-kelet-európai összehasonlításban a késő kádárizmustól az illiberalizmusig*. Pécs: Kronosz.

WILLER, Helga – LERNOUD, Julia (eds.):

- 2016 *The World of Organic Agriculture. Statistics and emerging trends*. Frick – Bonn: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) and IFOAMOrganics International. <http://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2016/pdf.html> (Letöltés: 2025.08. 01.)

Báti Anikó

ELTE BTK Néprajzi Intézet, egyetemi adjunktus

ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs

E-mail: bati.aniko@btk.elte.hu

Anikó Báti

Relearning Tradition: Ecological Farming in Hernádszentandrás

The study examines the rural impacts of the social and economic transformations following the change of political system in the peripheral regions of Northeastern Hungary, with particular attention to changes in food culture and community sustainability. As a result of the collapse of heavy industry, unemployment, and out-migration, traditional peasant farming and self-sufficient food production gradually receded into the background, which also brought about changes in local dietary practices. The study presents the example of Hernádszentandrás as a case study, where the Bioszentandrás project, based on organic farming, offered a response to the settlement's social and economic crisis. The establishment of the organic garden not only functions as a job-creation initiative but also as a means of reviving local food self-determination and a sustainable food culture. The vegetables grown and processed organic products produced within the framework of the project reach not only local consumers but also markets and catering establishments, while practical knowledge of organic farming is also passed on to community members and school-age children. The research points out that, alongside environmental sustainability, the Bioszentandrás project also plays a community-building role: it contributes to strengthening local identity and reinterpreting traditional knowledge.